

sahalarını doğu ve güneydoğuya doğru genişletmeye başladı. İmparator Nikephoros Phokas'ın 956'da Tarsus'u topraklarına katmasıyla Ankara bir sınır şehri olmaktan çıktı. Ana yollar üzerinde bulunması sebebiyle de ticarî hayat gelişti. Ancak XI. yüzyılın ilk yarısında vuku bulan salgın hastalık ve kıtlıklar yüzünden halk başka yerlere göç etmeye başladı.

Selçuklular Malazgirt Zaferi'nden iki yıl sonra Ankara'yı da fethettiler (1073). Küçük bir Türk garnizonu tarafından korunan şehir I. Haçlı Seferi sırasında Raimond de Toulouse tarafından ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan işgal edildi ve kaledeki Türkler kılıçtan geçirildi. Haçlılar'la İmparator Alexios Komnenos arasında yapılan anlaşma uyarınca Ankara 23 Haziran 1101'de Bizans İmparatorluğu'na bırakıldı. Şehirdeki Bizans hâkimiyetinin ne kadar sürdüğü bilinmemekle beraber 1127'den önceki bir tarihte tekrar Selçuklular'ın eline geçtiği anlaşılmaktadır. Zira Dânişmendli Hükümdarı Emir Gazi 1127'de burayı, Anadolu Selçuklu sultanı ve damadı Mesud ile beraber bozguna uğrattığı I. Kılıcarslan'ın oğlu Melik Arab'dan almıştır. Emir Gazi'nin 1134'te ölümünden sonra yerini geçen oğlu Melik Muhammed devrinde de Ankara Dânişmendli hâkimiyetinde kaldı. Ancak onun ölümü üzerine hânedan mensupları arasında başlayan taht kavgalarından istifade eden Sultan Mesud Ankara, Çankırı, Kastamonu, Kayseri ve Malatya yörelerini Dânişmendliler'den aldı ve ilk üç şehrin idaresini küçük oğlu Şâhinşah'a bıraktı (1142). Sultan Mesud'un ölümünden sonra Ankara Şâhinşah ile Sultan II. Kılıcarslan arasında mücadele konusu oldu ve II. Kılıcarslan kardeşini mağlûp ederek Anka-

ra ve Çankırı'yı topraklarına kattı (1164). II. Kılıcarslan döneminin Ankara metropoliti şehirde çok az hıristiyan kaldığını ve bu yüzden geçim sıkıntısı çektiğini söyleyerek İstanbul Sinodu'na müracaat etti ve Amasra piskoposluğuna tayinini istedi (1173). Sultan Kılıcarslan ülkeyi on bir oğlu arasında taksim edince Ankara'yı Muhyiddin Mesud'a verdi. Şiir ve edebiyata yakın ilgi duyan Mesud edip ve sanatkârları Ankara'da toplamaya çalıştı. Bedîî, Muhyevî ve Mahmûd-i Engürüevî bu dönemin meşhur şairlerindendir. Mesud, Selçuklu Sultanı II. Süleyman Şah tarafından Ankara'da uzun süre muhasara edildi ve sonunda bir anlaşma ile kuşatma kaldırıldı. Buna göre Mesud Ankara'yı Sultan II. Süleyman Şah'a teslim edecek, karşılığında kendisine uçlarda bir kale verilecekti. Ancak Mesud şehri teslim edip giderken yolda iki oğluyla beraber öldürüldü (1204). I. İzzeddin Keykâvus Selçuklu tahtına geçince (1211), kardeşi Alâeddin Keykubad onu tanımayıp isyan etti ve daha sonra Ankara Kalesi'ne kapanarak müdafaaya çekildi. Sultan devlet işlerini yoluna koyduktan sonra Ankara'yı muhasaraya başladı. Sultan İzzeddin Keykâvus kaleyi ele geçirmeye kararlı olduğu için surların dışında evler, barakalar, kendisi için bir saray ve medrese yaptırdı. Eğer şehre hâkim olursa bu medreseye büyük vakıflar tahsis edeceğine dair adakta bulundu. Uzun süren kuşatma sonunda Alâeddin Keykubad kendisine ve şehir halkına bir zarar verilmeyeceğine dair teminat aldıktan sonra teslim oldu (1212). Ankara 1235'te Tâceddin Pervâne'ye iktâ* edildi. Köse dağ yenilgisinden (1243) sonra Moğol taibinden kaçan II. Gıyâseddin Keyhusrev Tokat'taki hazinelerini alarak Ankara'ya sığındı. II. İzzeddin Keykâvus 1250'de şehrin surlarını tamir ettirdi. III. Gıyâseddin Keyhusrev döneminde Ankara kısa bir süre Selçuklu tahtında hak iddia eden Alâeddin Siyavuş (Cimri) ile Karamanlılar'ın eline geçti.

Kızılıbey Camii minberinin 699 (1299) tarihli bir tamir kitâbesinden Germiyanlılar'ın XIII. yüzyılda hâkimiyet sahalarını Ankara'ya kadar uzattıkları, ancak ismen Selçuklu Sultanı III. Alâeddin Keykubad'a tâbi oldukları anlaşılmaktadır ki bu dönemde Ankara'dan Kırşehir'e kadar uzanan bölgeye Yâkub-ili deniliyordu.

Ankara'da Anadolu Selçuklu dönemine ait başlıca eserler Alâeddin Camii,

Kızılıbey Camii, Çubuk suyu üzerindeki Akköprü ile Çaşnigir Köprüsü'dür. Selçuklular zamanında bir uç şehri olmasından dolayı Ankara'da Anadolu'nun diğer şehirlerine göre daha az sayıda cami, mesjid ve medrese yapılmıştır.

Ankara 1304-1341 yılları arasında Anadolu'yu istilâ eden İlhanlılar'a tâbi idi. Bu dönemde Ankara'da Gazan Han ve Ebû Said Bahadır Han adına basılmış gümüş sikkeler mevcuttur. XIII. yüzyılda Moğol istilâsından kaçan çok sayıda sanatkâr ve küçük meslek erbabı Ankara'ya sığınmış ve ahî teşkilâtının etrafında toplanmıştır. Bu dönemde yönetimi ellerinde tutan ahîlerin şehrin sosyoekonomik hayatında önemli rol oynadıkları bilinmektedir.

İlhanlı Valisi Hasan Celâyir'in İran'a gitmek üzere Anadolu'dan ayrılırken yerine vekil bıraktığı Alâeddin Eretna 1341'de "sultan" unvanını alarak bağımsızlığını ilân etti ve Ankara Osmanlı hâkimiyetine kadar Eretnaogulları'nın idaresinde kaldı.

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kûbî, *Târîh*, I, 220; II, 402; Taberî, *Târîh*, VIII, 116, 248; IX, 57, 60-62, 72; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 529; VI, 41, 158, 481-484; VIII, 234; XI, 317; XII, 88, 90, 196; İbn Kesirî, *el-Bidâye*, X, 277, 286, 288; XIII, 37; İbn Bibî, *Tevârîh-i Âli Selcûk* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1902, s. 5, 44, 47-50, 84, 212-214, 332; Aksarâyî, *Müsameretü'l-ahbâr: Moğollar Zamanında Türkiye Selçuklular Tarihi* (nşr. Osman Turan), Ankara 1944, s. 28, 30, 33, 74, 130, 131, 271; Cl. Cahen, "The Turks in Iran and Anatolia Before the Mongol Invasions", *A History of the Crusades* (ed. R. Lee Wolff — H. W. Hazard), London 1969, II, 677-678; a.m.f., *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler* (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979, bk. İndeks; George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret İşiltan), Ankara 1981, s. 182, 195, 212; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 36, 51, 139, 168, 169, 192, 197, 198, 203, 217-219, 231, 235, 244, 248, 251, 261, 271, 295, 300, 301, 326, 399, 409, 410, 442, 469, 521, 564; Mustafa Çetin Varlık, "Germiyanogulları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1988, VIII, 488; Ahmed Tevhid, "Ankara'da Ahiler Hükümeti", *TOEM*, IV/19 (1329), s. 1200-1204; Halil Edhem, "Ankara'da Ahilere Ait İki Kitabe", *TOEM*, VII/41 (1332), s. 312-315; Ahmed Ateş, "Hicrî VI-VIII (XII-XIV) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *TM*, VII-VIII/2 (1942), s. 108-109; Mükrimin Halil Yınanç, "Dânişmendliler", *İA*, III, 470-471.

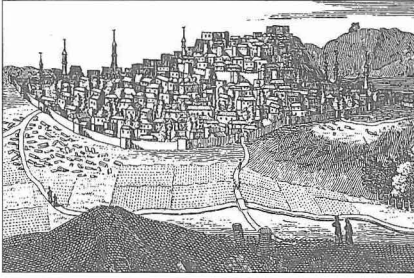

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

Osmanlılar Devri. Ankara 1354 yılının Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa tarafından Osmanlı ülkesine katıldı. Alâeddin Camii'nde I. Murad devrine ait bir

Anadolu Selçuklulari dönemine ait en önemli eserlerden biri olan Ankara Alâeddin Camii'nin tamir ve restorasyonlardan sonraki durumu

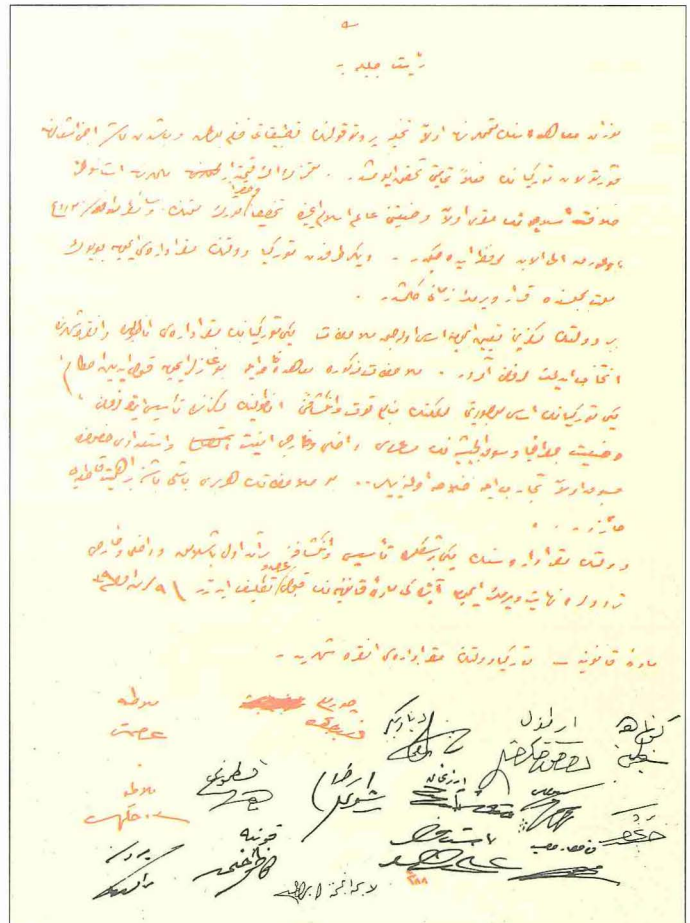
Pitton de Tournefort'nun seyahatnâmesinde XVIII. yüzyıl Ankara'sını gösteren bir gravür (*Relation d'un voyage du Levant fait par ordre du Roy...*, Paris 1727, II, 442)

tamir kitâbesinin (764/1362-63) yer alması, Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcına ışık tutmaktadır. Bundan sonra Osmanlı-Karaman nüfuz mücadelesinden etkilenen Ankara 1402'de Yıldırım Bayezid ile Timur arasındaki savaşa sahne oldu. Timur'un Anadolu'dan çekilmesiyle Amasya'da hüküm süren Çelebi Mehmed'in hâkimiyetine girdi. Fetret devri mücadeleleri sırasında İsâ Çelebi tarafından kuşatıldıysa da alınamadı. 1406'da Süleyman Çelebi Ankara önlerine gelerek kaleyi muhasara altına aldı. Kale muhafızı Yâkub Bey bir müddet dayandı, ancak Vezîriâzam Çandarlı Ali Paşa'nın bir hilesi sonucu kaleyi Süleyman Çelebi'ye teslim etti. Bunun üzerine Çelebi Mehmed, Karamanoğlu Mehmed Bey'le anlaşarak Süleyman Çelebi'ye karşı harekete geçti. Vezîriâzam Ali Paşa'nın bu ortak kuvvetlere karşı, Ankara'ya giderek orada savaşmak gerektiğini belirtmesi üzerine Süleyman Çelebi kuvvetleri Ankara'ya geldi. Ancak tam bu sırada Ankara önlerinde Çandarlı Ali Paşa vefat etti. Onun ölümünden sonra Süleyman Çelebi kardeşi Müsâ'nın faaliyetlerini haber alıp Rumeli'ye geçince Çelebi Mehmed Ankara dahil olmak üzere Bursa yöresini tekrar ele geçirdi. Bu dönemde Ankara, Karaman sınır bölgesinde önemli bir askerî üs niteliğini taşıyordu. Hatta Ankara'da tekrar muhafız ve sancak beyi olarak görülen Yâkub Bey, Çelebi Mehmed'in Batı Anadolu harekâtına kalenin bu özelliğini ileri sürerek katılmamıştı. Daha sonra Ankara'ya gelerek bir müddet burada kalan Çelebi Mehmed, bu hareketi bir itaatsizlik sayarak Yâkub Bey'i Tokat'a gönderip hapsedtirmişti (1411). Bu olaylar sırasında, "Karaman ağzı, haylice bir kal'a, uç" şeklinde stratejik önemi belirtilen (Neşri, II, 497-499) Ankara, 1482'de Cem Sultan

ile II. Bayezid arasındaki mücadeleler sırasında yeniden ön plana çıktı. Ankara sancak beyi Trabzonlu Mehmed Bey Cem'in yanında yer almış, hatta Cem'in Ankara'da bulunan ailesini almak üzere şehir önlerine geldiğinde Cem'in ailesinin II. Bayezid tarafından İstanbul'a götürüldüğünü öğrenmiş, kaleye giremediği gibi meydana gelen çarpışmada öldürülmüştü. Bundan sonra uzun bir müddet önemli bir olaya sahne olmayan Ankara XVII. yüzyıl başlarında Celâl isyanları sebebiyle sıkıntılı günler yaşadı. Şehir halkı 1607'de burayı kuşatan Kalenderoğlu Mehmed'e karşı koydu. Kalenderoğlu şehre girdiyse de kaleyi ele geçiremedi. XVIII. yüzyılda da önemli bir hadiseye sahne olmamakla birlikte zaman zaman isyan eden devlet adamları ve mahallî beyler tarafından sıkıştırıldı. XIX. yüzyılda ise II. Mahmud'a karşı isyan eden Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın askerlerinin istilâsına uğradı (1248/1832-33). Ankara, 27 Aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın gelmesiyle yeni bir devletin merkezi olmaya namzet oldu. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi burada toplandı. 13 Ekim 1923'te

yeni kurulan Türkiye Devleti'nin başşehir kabul edildi ve bu devletin yönetim şekli olan cumhuriyet 29 Ekim 1923'te Ankara'da ilân edildi.

Tarih boyunca önemli bir mevkiye sahip olan Ankara şehri, bugünkü istasyondan itibaren yükselen bir tepenin üzerinde kurulmuş olup en yüksek noktada kale bulunmaktadır. İlk yerleşme kalenin içinde ve etrafında olmuştur. Burada yapılan arkeolojik kazılarda iki ayrı yapı tesbit edilmiştir. Kale Selçuklular ile Osmanlılar zamanında da kullanılmış, 1127'den sonra Alâeddin Keykubad ve II. Keykâvus zamanlarında tamir ettirilerek iç hisardaki Akkale ilâve edilmiştir. Osmanlılar döneminde bu iki yapı iç ve dış hisar olarak adlandırılmıştır. Burayı gezen seyyahlar, kaleden Benterdesi'ne inen bir tünel bulunduğundan bahsederler. Osmanlılar tarafından sürekli olarak kullanılan kalede 1831 yılına kadar bir dizdar ve kethüdânın idaresinde muhafızlar bulunmaktaydı. Kale bir yerleşim alanı olduğu gibi hem top, tüfek ve mühimmatın saklandığı bir depo, hem de devlete ait resmî evrakla para ve eşyaların bulunduğu bir yerdi. Ayrı-

İsmet Paşa ve on dört arkadaşının Ankara'nın başşehir yapılması için verdikleri kanun teklifi

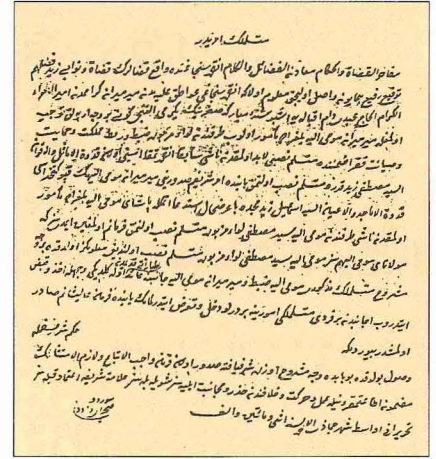
(Tarih Vesikaları Dergisi,

IV (1942), s. 163)

ca buradaki Zindankale bir hapisane olarak da kullanılmaktaydı. Kalenin iç ve dış hisarının çevresinde yer alan şehir kısmının etrafı da surlarla çevrili idi. Bu surlar Celâli saldırılarından korunmak için 1604-1607 yılları arasında Ankara kadısı Vildanzâde Mehmed Efendi tarafından yaptırılmış, XIX. yüzyıl başlarına kadar da ayakta kalmıştır. Etrafı üç kademeli surlarla çevrili şehirde Cenâbî kapısı, Çankırı, İstanbul, İzmir ve Erzurum kapıları, Arabapazarı ve Namazgâh kapıları gibi irili ufaklı on kapı bulunuyordu. Kale-şehir olarak gelişen Ankara'nın kale çevresi "Yukarı Yüz" olarak anılırken Hacı Bayram Camii, Belediye binası, Anafartalar caddesi ve Karacabey Külliyesi'ne kadar uzanan aşağı kesim "Aşağı Yüz" olarak adlandırılmakta idi.

Türk fethinden önce Bizans Ankara'sının nüfusu oldukça azdı. Hatta 1073'teki Türk fethinden sonra da şehirde önemli bir gelişme görülmedi. XI ve XII. yüzyıllarda burası sınırdaki stratejik bir mevki durumunda idi ve güçlü bir Türk yerleşmesi henüz başlamamıştı. Nitekim 1101'de Haçlılar burayı aldıklarında sadece 200 kişilik bir garnizonu bulunuyordu. XII. yüzyılda yeniden Bizans hâkimiyetine girdiğinde nüfusu gittikçe azalmaya başladı. Ankara'nın tam bir Türk şehri haline gelmesi XIII. yüzyılda oldu. Selçuklular döneminde Dârülhısın unvanı ile anılan şehir, 1212'de İzzeddin Keykâvus tarafından kardeşi Alâeddin Keykubad'dan alındıktan sonra surların dışına doğru genişledi. Sur dışında bugünkü Ziraat Bankası civarında Keykâvus'un büyük emirlerinden Seyfeddin Kızılbey tarafından Kızılbey Camii inşa edildi. Böylece kalenin güney eteklerinde bir şerit halinde yerleşme ünitesi ortaya çıkmaya başladı. XIII. yüzyıl sonlarında inşa edilen Arslanhane Camii ile Saraç Sinan Mescidi bu yönde idi.

Selçuklular devrinde bir uç şehri özelliği taşıyan Ankara Osmanlılar döneminde gelişmesini sürdürdü. Şehrin 1522'de yetmiş üç mahallesi varken 1601'de bu sayı kale içinde ve dışında toplam seksen beşe ulaştı. 1785-1840 yılları arasında mahalle sayısı 107'ye yükseldi, 1891'de ise yetmiş beşe indi. Bu mahalleler içinde en kalabalık olanları şehrin iş muhitlerine yakın bulunanlardı. Ayrıca bazı meslek gruplarının topluca oturduğu mahalleler de oldukça kalabalıktı. XVI. yüzyıl sonlarında en kalabalık mahalle olan Ahî Hacı Murad mahallesi bir yandan Atpazarı'na açılan Koyunpazarı Çarşısı'na, diğer yandan da kale altındaki iş yerlerine yakındı. Aynı şekilde Tulî (Tulıce) mahallesi Karaoğlan Çarşısı'nın üstünde yer almaktaydı. Şehrin doğusunda kaleye doğru yükselen saha içinde bulunan Avancıklar mahallesi sofçuların oturduğu kalabalık bir yer idi. Bu mahalle XVI. yüzyıl sonlarında Molla Büyük, Çeşme, Direkli Mescid, Kayabaşı adlarıyla dört mahalleye ayrılmıştı. Diğer taraftan ticaret ve sanat kesimlerinin çevresinde birbirine yakın birçok mahalle vardı. XVI. yüzyılda Ankara mahallelerinin çoğu Bedesten ve Atpazarı'nın merkez olduğu Yukarı Yüz ile Karaoğlan Çarşısı'nın civarında bulunuyordu. Bu fizikî gelişmenin yanı sıra şehir nüfus yönünden de artış gösterdi. 1522'de 200'ü yahudi, 1500'ü hıristiyan olmak üzere yaklaşık 15.000 kadar nüfusu vardı. XVII. yüzyıl başlarında ise bu nüfus 25.000'e yükselmişti. Ancak bu sırada çıkan Celâli isyanları şehir nüfusunun azalmasına yol açtı. Daha sonra 1785'ten 1833'e kadar geçen zaman içinde ise 15-20.000 arasında bir nüfusa sahip oldu. 1830'da yapılan nüfus sayımına göre şehirde 20.103 kişi yaşıyordu. 1848 yılında 23.470 olarak tahmin edilen şehir nüfusu Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında 74.000'e ulaştı.

Ankara'ya mutasarrıf ve mütesellim tayini ile ilgili 1202 (1788) tarihli hüküm (Ankara Şer'iyye Sicili, nr. 177/244)

İktisadî ve Ticarî Hayat. Ankara İç Anadolu'nun kuzeybatısında, Karadeniz'in dağlık bölgesinden uzak bir ova üzerinde, korunmaya elverişli bir mevkide kurulduğundan birçok yolun uğrak merkezi oldu. Selçuklu ve Osmanlılar'ın kullandığı tarihî Kral yolu buradan geçmekte idi. XV. yüzyılda canlılığını koruyan Bursa-Tebriç arasındaki İpek yolunun bir kolu Ankara-Çankırı-Çorum-Amasya-Tokat istikametinden Erzincan ve Erzurum'a, oradan da Aras vadisine uzanıyordu. 1539'da Venedik hizmetinde İran'a giden elçi Michele Membré, 1555'te Amasya'ya giden Avusturya elçisi Busbecq buradan geçmişlerdi. 1616'da Polonyalı Simeon, Maraş ve Kayseri üzerinden Ankara'ya gelmişti. Şehir Konya üzerinden Antalya ve oradan deniz yoluyla İskenderiye'ye bağlanırken Afyon ve Sandıklı üzerinden de İzmir'e ulaşıyordu. Böylece Ankara İç Anadolu'nun önemli bir kavşak noktasında yer almış bulunuyordu. Yolların bu uygun durumu, şehirde sanayi ve ticaret faaliyetlerinin artmasına yol açtı. Ancak ziraatî faaliyetler de şehir ekonomisinde önemli bir yere sahipti. Meselâ Ankara'nın etrafındaki Keçiviran (Keçiören), Ayvalık, İncirlik, Solfasol, Çinçin, Cebeci bağları, Küçükesat ve Büyükesat bağları ve Çengikayası (Çankaya) bağları gibi mevkilerde bağ ve bahçe ziraatı yapılıyordu. Çubuk suyu kenarında bahçe ve bostan ziraatı, Ankara'nın doğu ve batısında kalan Kasaba-i Bâlâ ve Süflâ nahiyeleri ve köylerinde yoğun bir ziraatî faaliyet vardı. Şehir çevresinde üretilen seb-

Hollandalı bir ressam tarafından yapılmış XVIII. yüzyıl Ankara'sını gösteren yağlı boya bir tablo (Amsterdam Rijksmuseum)

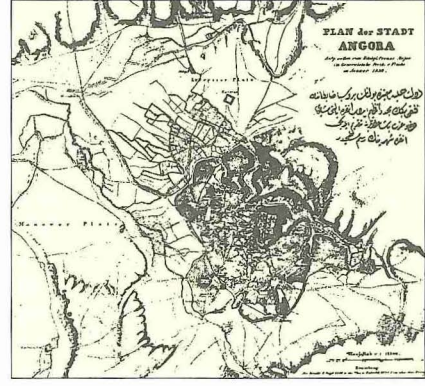
ze ve meyvelerden başka çevre köylerden gelen sebze ve meyveler de şehir ekonomisine katkıda bulunuyordu.

Şehirde sanayi de oldukça gelişmişti. Teşkilâtli bir esnaf zümresi çeşitli faaliyetlerde bulunuyordu. Şehir halkının ihtiyaç duyduğu hemen bütün mallar ya şehirde imal ediliyor veya çevreden sağlanıyordu. Şehirdeki faal esnaf gruplarının sayısı zaman içerisinde değişiklik göstermişti. XVI. yüzyılın sonlarında kırk üç meslek kuruluşu varken bu sayı 1827'de yetmiş ikiye yükselmişti. Ankara'da üretilen sof* ve şâlî önemli bir ticarî değere sahipti. Sof ve şâlî üretimi Ankara damga mukâtaa*sına bağlı idi. XVI. yüzyılda evlerde kurulmuş 621 tezgâhta sof ve şâlî dokunuyordu. İmal edilen sof ve şâlîler yerli ve yabancı tüccarlar tarafından İstanbul, Bursa, Şam ve Halep gibi iç piyasada pazarlanırken Venedik, Lehistan, İngiltere, Fransa gibi Avrupa ülkelerine de ihraç ediliyordu. 1599'da on sekiz tüccar tarafından 5.700.000 akçe değerinde 162 yük sof satın alınarak Halep ve Venedik'e sevk edilmişti. Yine Lehli tüccarlar Ankaralı sof tüccarları ile 300.000 ve 448.000 akçe değerlerinde ticaret yapmışlardı. 1817 yılında ise Ankara'daki sof ve şâlî esnafı 5896 top (yaklaşık 132.660 m.) ham şâlî, 1137,5 top (yaklaşık 27.300 m.) ham sof imal ederek piyasaya sunmuşlardı. Fakat XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupalı tüccarların, sof ve şâlînin ham maddesi olan Ankara tiftik keçisinin tiftiğini, tiftik ipliğini, keçi postunu gizli ve açık yollardan Avrupa'ya kaçırmaları ve İngilizler'in Ankara tiftik keçisi ırkını yetiştirmeyi başarmaları sebebiyle bu sanayi ve ticaret dalı iş yapamaz olmuştur.

Tarihî Eserler. Ankara'nın çarşı ve pazar yerleri şehrin değişik semtlerine dağılmış vaziyette idi. Şehirde Fâtih döneminde ait Bedesten, Penbehan, Kurşunlu Han, Hasanpaşa Hanı (Sulu Han), Zafiran Hanı gibi otuz kadar han mevcuttu. Ayrıca Atpazarı Çarşısı, Koyunpazarı Çarşısı, Karaoğlan Çarşısı, Uzunçarşı gibi otuz kadar da çarşı ve pazar yeri vardı.

Ankara fizikî ve ekonomik gelişmenin yanında dinî ve sosyal tesisler yönünden de oldukça zengindi. Şehirde büyük kısmı bugüne kadar gelmiş Selçuklu ve Osmanlı yapısı pek çok tarihî eser mevcuttur. Ankara'da kaleden başka, sayıları yetmiş üçe varan cami ve mescid ile otuz bir medrese bulunuyordu. Cami ve mescidler arasında Alâeddin Camii (1178), Ahî Şerafeddin Camii (XIII. yüzyıl), Kızılbey Camii (1299), Ahî Yâkub Camii (1392), Hacı Bayram Camii (1427), Yeğenbey Camii (1438), Kiçikli Mescidi (1443), Leblebici Camii (1713) gibi eserleri saymak mümkündür. Ayrıca Kızılbey Medresesi, Yeşil Ahî Medresesi (XV. yüzyıl), Akmedrese, Kamedrese, Seyf Medresesi, Emîniye Medresesi (1729), Yüsufiye Medresesi (1730) ve Doğanbey Medresesi önemli eserler arasındadır. Bunlardan başka bazıları Osmanlı döneminin ilk yıllarına ait beş tane de hamam vardı. Şehirde yöneticilerin ihtiyacını karşılayan binalar da mevcuttu. Bunlardan Sancak Beyi Konağı, Tulî mahallesinde bulunan Mutasarrıf Konağı, Hacı Eshab mahallesindeki Mahkeme Konağı, İhtisab Nâzırı Konağı ve Nüfus Dairesi sayılabilir.

İdarî Teşkilât. Ankara Osmanlı idaresine girdikten sonra aynı adlı sancağın merkezi oldu. Bu sancak 1462'ye kadar

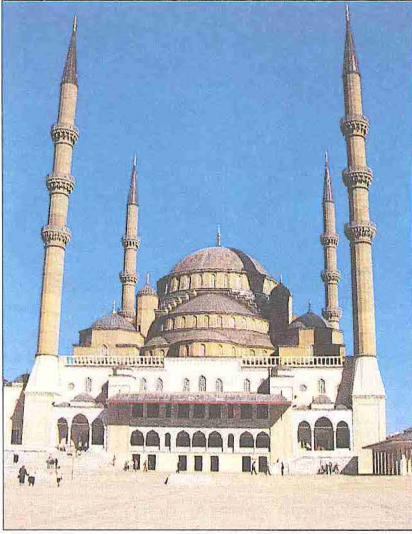

Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan Binbaşı Von Vincke'nin 1838'de hazırladığı Ankara planı

Anadolu eyaletinin merkez sancaklığını yaptı. Bu tarihten sonra eyalet merkezi Kütahya'ya taşındı. Ancak XVI. yüzyılda şehzadelerin Kütahya'da ikametleri üzerine beylerbeyi Ankara'da oturdu ve böylece zaman zaman yeniden eyalet merkezi durumuna geldi. Ankara sancağı XVI. yüzyılda merkez kazadan başka Murtazaâbâd, Çubuk, Ayaş, Bacı ve Yabanâbâd kazalarından meydana geliyordu. Bu yüzyılda sancak içinde 741 köy, 339 mezraa, 113 çiftlik, 21 yaylak, 466 Yörük cemaati vardı. XVI ve XVII. yüzyıllarda bir sancak beyi tarafından müstakil olarak idare edilirken XVIII. yüzyıldan itibaren mutasarrıflık haline getirildi. Kaza sayısı XVIII ve XIX. yüzyıllarda on üç kadardı. Bu yüzyıllarda Ankara'nın doğusunda kalan ve Elmadağı ile Keskin'e uzanan yerler Kasaba-i Bâlâ ve Çukurcak nahiyesi, batısına düşen Ayaş, Mürted ve Haymana'ya doğru uzanan yerler Kasaba-i Süflâ ve Bacı nahiyesi olarak adlandırılıyordu. Ayrıca Çubukâbâd, Yabanâbâd (Kızılcahamam), Murtazaâbâd (Mürted çevresi), Ayaş, Beypazarı, Nallihan, Haymanateyn (Büyük ve Küçük Haymana), İstanos (Zîr, Uluköy), Şorba (Çubuk ve Kızılcahamam arasında kalan bölge), Yörükân-ı Ankara (Polatlı çevresi), Arapsun (Nevşehir'e bağlı Gülşehir kazası), Semerözü (Kızılcahamam ile Murtazaâbâd arasındaki bölge) adlı kazalar da buraya bağlıydı. 1807'den sonra şehir bazan Kayseri, bazan Çankırı, bazan Karahisâr-ı Sâhib (Afyonkarahisar) ile birlikte, bazan da müstakil halde vezir rütbeli paşalara arpalık* olarak verildi. Tanzimat'tan sonraki yıllarda iç mutasarrıflık ve valilik şeklinde idare edildi.

Ankara'dan 1927 ve 1990 yıllarına ait iki görünüş

1987'de ibadete açılan Kocatepe Camii - Maltepe / Ankara

bina inşa edilmiş, böylece şehir Türkiye Cumhuriyeti'nin bir çeşit mimarlık müzesi ve laboratuvarı halini almıştır. Bugün dikkati çeken yapıları arasında başta Anıtkabir (1953) olmak üzere Etnografya Müzesi (1926), Resim ve Heykel Müzesi (1930), Cumhurbaşkanlığı Köşkü (1932), Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (1940) ve son dönemde Kocatepe Camii (1987) sayılabilir.

Ankara 1970'ten sonra büyük sanayi alanında da gelişmelere sahne olmuştur. Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu, silâh, mühimmat ve makine fabrikaları, çimento, traktör, tarım, madenî eşya fabrikaları gibi sanayi kuruluşları tesis edilmiş ve geliştirilmiştir. Ayrıca büyük bir memur tabakasının toplandığı merkez olarak dikkati çeken Ankara nüfus yönünden de sürekli gelişmiş, İstanbul'dan sonra Türkiye'nin en kalabalık merkezi olmuştur. 1927'de 74.784 olan nüfusu 1940'ta 157.242 olmuş ve 1950-1975 döneminde şehirleşmenin gereği olarak artış daha da hızlanmıştır. 1945'ten önce Ankara İstanbul ve İzmir'den sonra Türkiye'nin üçüncü büyük şehri durumunda iken 1945'te yapılan sayımda İzmir'in önüne geçerek ikinci büyük şehir durumuna gelmiştir. 1975'e kadar yılda % 6'lık bir büyüme hızı gerçekleşmiş, ancak bu hızda 1975'ten sonra düşüş olmuştur. Şehrin 1985 sayımına göre nüfusu 2.235.035'tir.

Ankara şehrinin merkez olduğu Ankara ili Eskişehir, Bolu, Çankırı, Konya, Ak-

saray ve Kırıkkale illeriyle çevrilmiştir. Ankara ili, merkez ilçelerinden (Altındağ, Çankaya, Etimesgut, Keçiören, Mamak ve Yenimahalle) başka Akyurt, Ayaş, Bala, Beypazarı, Çamlıdere, Çubuk, Elmadağ, Evren, Gölbaşı, Güdül, Haymana, Kalecik, Kazan, Kızılcahamam, Nallıhan, Polatlı, Sincan ve Şereflikoçhisar olmak üzere on sekiz ilçeyle, kırk bir bucağa ayrılmıştır ve sınırları içerisinde 846 köy bulunmaktadır. 25.661 km² genişliğindeki Ankara ilinin 1985 sayımına göre nüfusu 2.918.261, nüfus yoğunluğu ise 114 idi.

Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 1990 yılı istatistiklerine göre Ankara'da il ve ilçe merkezlerinde 1095, kasaba ve köylerde 1114 olmak üzere toplam 2209 cami bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ankara Etnografya Müzesi, *Ankara Şer'iyye Sicilleri*, nr. 175, s. 53, 101, 136, 187, 200; nr. 176, s. 21, 22; nr. 177, s. 163, 319, 334; nr. 179, s. 4, 163; nr. 180, s. 96, 114; nr. 181, s. 2, 29; nr. 183, s. 42; nr. 184, s. 130; nr. 185, s. 240, 331; nr. 186, s. 93; nr. 187, s. 225; nr. 191, s. 208; nr. 193, s. 206; nr. 194, s. 144; nr. 199, s. 4, 43; nr. 202, s. 12; nr. 208, s. 176, 530; nr. 210, s. 190; nr. 212, s. 101; nr. 213, s. 39, 113, 213; nr. 214, s. 48; nr. 215, s. 49, 165, 166, 197, 293; nr. 217, s. 6; nr. 218, s. 294; nr. 219, s. 30, 160; nr. 220, s. 4, 40, 76, 77, 194; nr. 221, s. 120; nr. 222, s. 177, 219; nr. 223, s. 27, 208, 213; nr. 224, s. 269; nr. 226, s. 144; nr. 228, s. 27; nr. 229, s. 34; nr. 231, s. 2-110; nr. 235, s. 84, 224, 233; nr. 236, s. 272; nr. 238, s. 28; nr. 239, s. 170; nr. 243, s. 68, 75, 76; nr. 303, s. 39, 41; Ankara Vakıflar Arşivi, *Defter*, nr. 487, s. 1356, sıra 22; nr. 601, s. 206, sıra 270; nr. 618, s. 30, sıra 20; nr. 630, s. 930, sıra 571; nr. 631, s. 37, sıra 20; nr. 733, s. 6, sıra 3; nr. 734, s. 114, sıra 124; nr. 925, s. 53-56, sıra 7642; nr. 1766, s. 1, sıra 1; nr. 1964, s. 392, sıra 817; BA, Cevdet-Maliye, nr. 29, 74, 115, 352, 547, 2114, 4028; Cevdet-Darbhane, nr. 92, 145, 497, 870, 1675, 1797, 2179; Neşri, *Cihannümâ* (Unat), II, 497-499; Halit Ongan, *Ankara'nın İki Numaralı Şer'iyye Sicilli*, Ankara 1974; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 428-435; Lutfi, *Tarih*, III, 142-143; Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk* (Ankara 1927), İstanbul 1973, I, 336-340, 430-432; II, 795-796; Mübârek Gâlib, *Ankara*, İstanbul 1928, II, 32 vd.; E. Mamboury, *Ankara: Guide Touristique*, Ankara 1934, s. 140-196; Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1940, s. 8-17; İ. Hakkı Konyalı, *Karacabey Mamuresi*, Ankara 1942, s. 39 vd.; a.mlf., *Ankara Camileri*, Ankara 1978, s. 81-104; Avram Galanti, *Ankara Tarihi*, İstanbul 1946, I, 7-66; İstanbul 1951, II, 9-70; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 45, 91-104; Gönül Öney, *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1971, s. 11-151; *Ankara İl Yıllığı* 1973, Ankara 1973; Ö. Ergenç, *1580-1596 Yılları Arasında Ankara ve Konya Şehirlerinin Mukayeseli İncelenmesi Yoluyla Osmanlı Şehirlerinin Kurumları ve Sosyo-Ekonomik Yapıları Üzerine Bir Deneme* (doktora tezi, 1973),

AÜDTCF Ktp., nr. 172, s. 1-179; a.mlf., "XVIII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerinde Bazı Bilgiler", *Osm.Ar.*, I (1980), s. 85-108; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, Ankara 1974, II, 229-249, 283; a.mlf., "Ankara Sultan Alâeddin Camii Tepesinde Bulunan Hicrî 763 Tarihli Bir Kitabın Tarihi Önemi", *TV*, I/18 (1963), s. 3; Sevgi Aktüre, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti, Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, Ankara 1978, s. 123 vd.; Musa Çadırcı, *Tanzimata Girenken Türkiye'de Şehirler İdaresi* (doktora tezi, 1979), AÜDTCF Ktp., nr. 159, s. 173-182; a.mlf., "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkez Nüfusu Üzerine Bir Araştırma", *Osm.Ar.*, I (1980), s. 85-108; *Tarih İçinde Ankara*, ODTÜ Eylül 1981 Seminer Bildirileri, Ankara 1984; Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarsında Ankara 1785-1840*, Ankara 1986, s. 21-270; a.mlf., "Ankara Esnaf Teşkilatı 1785-1840", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, I/1, Sam-sun 1986, s. 150-181; U. Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy.)*, İstanbul 1987, s. 88-91; P. Wittek, "Ankara'da Bir İlhani Kitâbesi", *THTM*, II (1931), s. 161-164; a.mlf., "Orta Zamanlarda Ankara", *Çığır*, sy. 46, Ankara 1936, s. 83-84; Faik Reşit Unat, "Türkiye Devletinin Makarr-ı İdâresi Ankara Şehridir", *TV*, II/9 (1942), s. 161-165; Piero Dagradi, "Due capitali nella spezza: Ankara e Tehran", *Rivista Geografica Italiana*, III, Firenze 1963, s. 271-306; N. Göyünc, "Onaltıncı Yüzyılda Ankara", *BTTD*, I/1 (1967), s. 71-75; Erkan Şen, "Die Entwicklung der Wohngebiete der Stadt Ankara", *Geographische Zeitschrift*, Wiesbaden 1972, s. 25-39; Xavier de Planhol, "Aspects de la géographie sociale d'Ankara d'après Hervé Bolo", *Revue Géographique de l'Est*, XVII/1-2, Nancy 1977, s. 99-107; a.mlf. — v.dgr., "Ankara: Aspects de la croissance d'une métropole...", a.e., XIII/1-2, Nancy 1973, s. 155-187; C. Foss, "Late Antique and Byzantine Ankara", *Dumbarton Oaks Papers*, XXXI, Washington 1977, s. 29-87; Şerafettin Turan, "Osmanlı İmparatorluğu ile İki Sicilya Krallığı Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defteri", *TTK Belgeler*, IV/7-8 (1979), s. 79-176; Besim Darkot, "Ankara", *İA*, I, 437-453; F. Taeschner, "Ankara", *EI²* (İng.), I, 509-511.

RİFAT ÖZDEMİR

Ankara'daki modern mimari örneklerinden 1927-1930 yılları arasında inşa edilmiş Hikmet Köyünlüoğlu'nun eseri olan Resim ve Heykel Müzesi binası

